

MUSTAFA EFENDİ, Feyzullahefendizâde

tafa Efendi'ye ilmiye tayinlerini doğrudan kendisine arz yerine sadrazam vasıtasıyla yapmasını tavsiye ettiği belirtilir. Hayatının sonuna kadar bu görevde kalan Mustafa Efendi, Osmanlı siyasî ve dinî çevrelerini oldukça uğraştıran Ca'feriyye'nin beşinci mezhep olarak kabulü yolunda İranlıların teklifleri dolayısıyla toplanan meşveret meclislerine de katılmıştır.

Kaynaklarda dürüstlük ve hakkaniyeti gözeterek uzun süre şeyhülislâmlık makamında kaldığı belirtilir. Herhangi bir eserden bahsedilmediği gibi şeyhülislâmlığı devrinde verdiği fetvalar konusunda da bilgi bulunmaz. Geçirmiş olduğu felç dolayısıyla hastalanan ve bu durumda iken görevini sürdürmekte olan Mustafa Efendi 30 Muharrem 1158'de (4 Mart 1745) vefat etti. Üsküdar Karacaahmet'te Tunusbağı aile kabristanında eniştesi Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi'nin yanına defnedildi. Kaynaklarda iffet ve takvâ sahibi, halim selim bir şahıs olarak tanıtılır. Felçli olduğu son dönemlerinde imza atmakta zorlandığından mühür kullanmasına izin verilmiştir. Babası Feyzullah Efendi'nin medresesi yanında kurduğu kütüphane için 1149'da (1736) bir kitap sayımı yaptırmıştır (Erünsal, s. 66). İlmîye mesleğine giren iki oğlundan Müderris Osman Efendi 1738'de vefat etmiş, diğer oğlu Abdullah Efendi, Rumeli kazaskerliği ve nakîbüleşraflığa kadar yükselmiş ve 1770'te ölmüştür. Her ikisi de babasının yanına defnedilmiştir (Öztuna, II, 663). Nakşibendî tarikatına mensup olan Mustafa Efendi'nin Eyüp'te Dügmeçiler Baba Haydar sokakta Şeyhülislâm Tekkesi olarak bilinen, 1157'de (1744) yaptırdığı bir Nakşibendî tekkesi bulunmaktadır (Ayvansarâyî, I, 283; Muslu, s. 306). Bu bakımdan kendisi kaynaklarda şeyh unvanı ile de anılır. Ayrıca İstanbul'da Saraçhanebaşı'nda Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi'nin cümle kapısı yanında 1152'de (1739) inşa ettirdiği bir çeşmesi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 792, 794, 796; Râşid, *Târih*, II, 555-556, 581, 586-587; İzzî, *Târih*, İstanbul 1189, vr. 23^a-24^a; Subhî, *Târih*, vr. 45^a, 92^{a-b}; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), I, 106, 109, 116; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 283; *Devhatü'l-meşâ-yih*, s. 92-93; *Sicill-i Osmânî*, IV, 428; *İlmîyye Salnâmesi*, s. 518-519; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 472-473, 490; a.m.f., *İlmîye Teşkilâtı*, s. 187; Danişmend, *Kronoloji*², V, 139; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 65-66; Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, II, 661-663; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavuf* (18. Yüzyıl), İstanbul 2003, s. 306.

MEHMET İPŞİRLİ

MUSTAFA EFENDİ,
Hamîdîzâde

(ö. 1208/1793)

Osmanlı şeyhülislâmı.

1144'te (1731-32) doğdu. Mısır kadısı iken vefat eden ulemâdan Hamîdî Mehmed Efendi'nin oğludur. İyi bir tahsil yaptıktan sonra 1167'de (1754) girdiği müderrislik imtihanını kazandı ve bir süre sonra saray hocalığına getirildi. Nakşibendî tarikatına mensup olduğundan saraydakilere verdiği dersler yanında onlara tarikat âdâb ve erkânını da öğretmeye çalıştı. Bu sebeple saray görevlilerinden birçoğu onun müridi oldu. Özellikle okuduğu ve yazdığı duaların çocuklarına iyi geldiğini düşünen I. Abdülhamid, mânevî etkisi altına girdi. Hamîdîzâde bu sayede yükseldi. Eyüp kadısı oldu. Görevden azlinden sonra ulemâ teftişi, müderrislik imtihan heyetinde bulunma gibi önemli hizmetler yaptı. 20 Şâban 1200'de (18 Haziran 1786) Mekke pâyesini aldı. Sadrazam Koca Yüsuf Paşa'nın elinde çıkan çıbanı okuyarak iyileşmesine vesile olduğu için kendisine Bayındır arpalığı verildi. Bu arada İstanbul pâyesine de sahip olduğu anlaşılmaktadır. 1201'de (1787) Rusya'ya savaş ilânı öncesinde toplanan meşveret meclislerine katıldı. Cerbezeli ve zeki bir âlim olarak devlet esrarına, devletteki dengeler ve temayüllere dair çok şey öğrendi. 22 Cemâziyelevvel 1202'de (29 Şubat 1788) Anadolu kazaskerliği pâyesini aldı.

1789'da III. Selim padişah olunca I. Abdülhamid dönemi devlet adamlarının çoğunu görevden aldığı halde Hamîdîzâde saraydaki çevresi ve talebelerinin tesiriyle eski nüfuzunu korudu. III. Selim, ıslahat hareketlerine ancak Hamîdîzâde gibi azim-

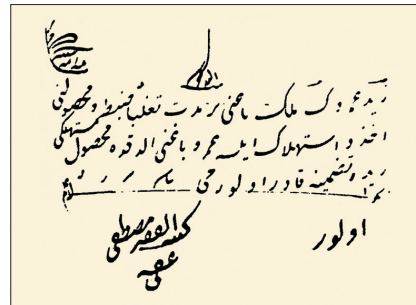
li bir âlimin ayak uydurup yardımcı olacağı kanaatindeydi. Bu sebeple ona 1 Şâban 1203'te (27 Nisan 1789) Rumeli pâyesini verdi ve şeyhülislâmlığa hazırladı. Bir süre sonra yaşlı ve hasta olup yeniliklere ayak uydurması ve buna karşı gelen tepkilere direnmesi mümkün olmayan Mehmed Şerif Efendi meşihat görevinden alınarak 27 Muharrem 1204'te (17 Ekim 1789) ilmiyede ıslahat konusunda geniş yetkilerle şeyhülislâm tayin edildi.

Hamîdîzâde Mustafa Efendi uzun zamandan beri bozulmuş olan ilmiye teşkilâtını ele aldı. Başta mevâfîzâde kanunu olmak üzere mülâzemet, nevbet, arpalık, müderrislik, nâiblik, kadılık kurumlarının yerleşmiş usullere göre işlemediğini gördüğünden bunları sert uygulamalarla ıslaha girişti. Bu konulara daha fazla zaman ayırmak için resmî yazışma ve fetvalarında imza yerine mühür kullanma usulünü getirdi (Cevdet, V, 108). Önce mâzul şeyhülislâmların arpalıklarına nâib göndermelerine izin vermeyip bizzat gitmeye mecbur etti. İlk anda üç eski şeyhülislâm Dürîzâde Mehmed Ârif, Müftîzâde Ahmed ve Mehmed Kâmil efendileri İstanbul'dan uzaklaştırıp arpalıkları olan Kütahya, Ankara ve Keşan'a gönderdi. Uzun zamandır müderris tayini yapılmayan ve işleri tamamıyla mütevellilere bırakılmış olan Sahn-ı Semân medreselerini yeniden düzenleyerek her bir medreseye birer müderris tayin edip talebelerin kabulü ve ihracı konularında onları yetkili kıldı (*Taylesanizâde*, s. 426-427). Haremeyn evkafına bağlı Bursa ve Edirne'deki kadılıkları yeniden düzenledi.

Hamîdîzâde'nin icraatları sırasındaki sert tavrı, dönemin meşhur ilmiye mensupları üzerinde olumsuz etkiler yol açtı. Matematik ve mantık alanındaki çalışmalarıyla tanınan Gelenbevi İsmâil Efendi'yi "rû'yet-i hilâl"den ziyade hesaba önem veren görüşlerinden dolayı şiddetle eleştirip ona bir tekdîrname gönderdi. Buna çok üzülen Gelenbevi beyin kanaması sonucu felç olup kısa süre sonra öldü. Dönemin kaynaklarında bu haksız davranışının onu kendisine rakip olarak görmesinden kaynaklandığı bildirilir (Cevdet, V, 109).

Şeyhülislâmın hatır gönül gözetmeden ilmiye sınıfında yılların birikimi olan bozuklukları bir anda biraz da zor kullanarak ıslaha girişmesi gerek ilmiye mesleğinin gerekse seyfiye zümresinin ileri gelenlerince tepkiyle karşılandı. Giderek büyüyen tepkiler III. Selim'e kadar ulaştırıldı. Bu sırada eski şeyhülislâm İvazpaşazâde İbrâhim Beyefendi'yi ve eski hekimbaşı

Hamîdîzâde Mustafa Efendi'nin bir fetvası (Ergin, s. 719)

Hâfız Hayrullah Efendi'yi de arpalıklarına göndermek istemesi üzerine III. Selim, sadâret kaymakamına gönderdiği hatt-ı hü-mâyunda eski şeyhülislâmın arpalıklarına gönderilme sebebinin bilinmediğini, bunun bir fayda sağlamayacağını, aksine büyük huzursuzluğa sebep olacağını bildirmişti (a.g.e., V, 109).

Hamîdîzâde hakkında kadî, müderris, müftü, nâib, hatta talebeden gelen şikâyetlerin sonucunda III. Selim 8 Receb 1205'te (13 Mart 1791) onu şeyhülislâmlıktan azletti. Paşabahçe İncirköy'e ikamete mecbur edilen Hamîdîzâde, vaktiyle İstanbul'dan arpalığına yolladığı Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında Manisa'ya gönderildi. Önce hac için müsaade aldı, hac dönüşü arpalığı olan Manisa'da oturması için emir yollandı. 20 Rebîülâhîr 1208'de (25 Kasım 1793) Manisa'da vefat etti ve orada defnedildi.

İlmîyede ıslaha samimi şekilde inanmış, kaynaklarda iyi bir âlim olarak belirtilen, hatta "ferîd-i asr" şeklinde anılan Hamîdîzâde'nin sarayda uzun süre bulunmasının da etkisiyle önemli siyasî ve idarî meselelerde rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bilhassa 1790 Osmanlı-Prusya ittifakını, bir müslûman devletin hıristiyan devletle ittifak yapabileceğini dinî gerekçelerini de göstererek meşveret meclisinde savunmuştur. Ordu ileri gelenlerinin ve ordu kadısı Tarakçîzâde'nin dinî mülâhazalarla karşı çıkmasına karşılık Hamîdîzâde, 29 Ocak 1789'da toplanan Meşveret Meclisi'nde henüz şeyhülislâm değilken bunun savunmasını yapmış, ayrıca verdiği fetva ile bu ittifakın cevaz ve lüzumuna zemin hazırlamıştır (Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, s. 57, 59). Herhangi bir eseri olduğuna dair kayıt bulunmamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taylesanîzâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı: 1785-1789 (haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003, s. 150, 160, 261, 284, 372-373, 420-421, 426-427, 429; Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîhi (haz. Ali Osman Çınar, doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Devhatü'l-meşâyih, s. 114-115; Cevdet, Tarih, IV, 291-292; V, 108, 109; VI, 709-713; Sicill-i Osmânî, IV, 453; İlmîyye Salnâmesi, s. 562-563; Osman Ergin, Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi, İstanbul 1937 (fetva sureti faksimile); Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/2, s. 507-510; a.mlf., İlmîye Teşkilâtı, s. 255-257; Ebû'lulâ Mardin, Huzûr Dersleri (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966, II-III, 835-836; Danişmend, Kronoloji², V, 147; Kemal Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki, İstanbul 1984, s. 40, 57, 59, 149; a.mlf., Büyük Friedrich ve Osmanlılar, İstanbul 1985, s. 178, 179, 181, 187.

MEHMET İPŞİRLİ

MUSTAFA EFENDİ, Karaoğlan

(ö. 1129/1717)

Halvetî-Mısrî zâkirbaşısı
ve dinî eserler bestekârı.

Bursa'da Eski adlı bir kasabanın Kamça köyünde doğdu. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bursa'ya giderek öğrenimini tamamladı. Bursa Ulucamii'nde Karakız lakaplı muvakkit ve müezzinden mûsiki dersleri aldı. 1080 (1669) yılında onun yerine geçti. 1098'de (1687) aynı camide müezzınbaşı oldu. Zamanının meşhur mevlidhanlarından olan Osman Efendi'den besteli mevlidi meşketti. Bir süre Niyâzî-i Mısrî'nin hizmetinde bulundu. Daha sonra gördüğü bir rüya üzerine ona intisap ederek kısa sürede sülûkünü tamamladı. Niyâzî-i Mısrî'nin yirmi üçüncü halifesidir (Mustafa Lutfi, s. 122-124). Şeyhinin tekesinde zâkirbaşılık yaptı. Niyâzî-i Mısrî Limni'ye sürgüne gönderilince uzun müddet ona vekâlet etti. Vefatında vasiyeti üzerine Pınarbaşı'nda Mevlidci Osman Efendi'nin yanına defnedildi. Bursalı Bâkî, "Eylesün rûhuna dâim rahmet" mısraını ölümü için tarih düşürmüştür. Sadettin Nûzhet Ergun, çok sayıda bestelerinden bugüne ulaşan bayatî ve uşşak makamlarındaki iki ilâhisinin güftesini vermektedir (Türk Musikisi Antolojisi, I, 300-301).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Lutfi, Tuhfetü'l-asrî fi menâkibi'l-Mısrî, Bursa 1309, s. 122-124; Sadettin Nûzhet Ergun, Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul 1942, I, 146, 300-301; Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa 1993, II, 202; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), İstanbul 2003, s. 143, 709; Öztuna, BTMA, II, 78.

HASAN AKSOY

MUSTAFA EFENDİ, Memekzâde

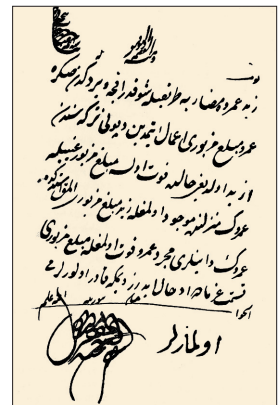
(ö. 1066/1656)

Osmanlı şeyhülislâmı.

III. Mehmed devri âlimlerinden Amasyalı Mehmed Efendi'nin oğludur. Memekzâde (Memikzâde) lakabıyla anılır. Şeyhülislâm Muîd Ahmed Efendi'nin damadı olarak ilim çevrelerinde tanınmıştır. Tahsilini tamamlayıp mülâzemet aldıktan sonra müderrisliğe geçerek Receb 1031'de (Mayıs 1622) Tevkîl Câfer Çelebi, Şevval 1032'de (Ağustos 1623) Nişancı Paşa-i Cedîd, Ramazan 1036'da (Mayıs-Haziran 1627) Rüstem Paşa, Şevval 1038'de (Haziran 1629) Hoca Hayreddin, Ramazan 1042'de

(Mart 1633) Ayşe Sultan medreselerine tayin edildi. Safer 1044'te (Ağustos 1634) Sahn-ı Semân medreselerinden birine, Şâban 1045'te (Ocak 1036) günlük 60 akçe ile ikinci defa Ayşe Sultan Medresesi'ne, Cemâziyelevvel 1050'de (Eylül 1640) Kalendarhâne Medresesi'ne, Receb 1051'de (Ekim 1641) Süleymaniye medreselerinden birine müderris oldu. On yıl süren tedris hizmetinin ardından kadılığa geçti. İlk görev yeri Zilkade 1052'de (Şubat 1643) tayin edildiği Kudüs kadılığıdır. Kayınpederi Rumeli Kazaskeri Muîd Ahmed Efendi'nin kayırması ve sadrazamın girişimiyle (Naîmâ, IV, 70-71) kendisine Safer 1054'te (Nisan 1644) Mısır kadılığı verildiyse de aynı yıl içinde (Cemâziyelâhîr / Ağustos) görevinden alındı. Şâban 1056'da (Eylül 1646) Galata kadısı oldu, 4 Safer 1057'de (11 Mart 1647) İstanbul kadılığına getirildi, 22 Şevval'de (20 Kasım) bu görevden ayrıldı (a.g.e., IV, 243). 12 Zilhicce 1057'de (8 Ocak 1648) Rumeli pâyesi verilmesinin arkasından cemâziyelevvelde (haziran) Anadolu kazaskeri olup üç ay içinde mâzûl oldu (a.g.e., IV, 329). 8 Şevval 1059'da (15 Ekim 1649) Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. 17 Şevval 1060'ta (13 Ekim 1650) mâzûl olunca (a.g.e., IV, 449) Şevval 1061'de (Eylül-Ekim 1651) Ayıntab kazası kendisine arpalık verildi.

Şevval 1063'te (Eylül 1653) yeniden Rumeli kazaskerliğine getirildi, 12 Zilkade 1064'te (24 Eylül 1654) azledilince Prava-di kazası kendisine arpalık olarak verildi. Bu azlin sebebinin suistimallerine dayandırılan Naîmâ, özellikle Anadolu kazaskeri İmamzâde ile birlikte kadı tayini ve yer değiştirmelerinde tezkirecileri vasıtasıyla hediyeler aldıkları dedikodusunun yayıldığı, hatta Dîvân-ı Hümayun'da bile konuşulduğunu belirtmektedir (Tarih, V, 416-418). Zilhicce 1064'te (Ekim 1654) ulemâ adına kaleme alınıp Şeyhülislâm Ebûsâid Mehmed Efendi'den şikâyeti içeren, onun

Memekzâde
Mustafa
Efendi'nin
bir fetvası
(İlmîyye
Salnâmesi,
s. 467)